

Marija Švajncer

Maribor

ETIKA IN MLADINSKA KNJIŽEVNOST

Kako bi bilo mogoče premišljevali o razmerju med etiko in mladinsko književnostjo? Etika je ena izmed filozofskih panog, mladinska književnost je sestavina literature v širšem pomenu besede. V obeh primerih gre za sestavna dela večjih celot, to pa pomeni in predvideva naddoločenost s pravili totalitete. Vseeno si vsaka izmed njiju prizadeva, da bi uveljavljala avtonomnost, izvirnost in širitev svojih možnosti. Spraševanje se lahko navezuje na razmerje med etiko kot filozofsko disciplino in teorijo mladinske književnosti, prav tako se je treba zamisliti nad odnosom med predmetom etike – moralo kot praktično uveljavitvijo in neposrednim oblikovanjem moralnih pravil v medčloveških razmerjih ter mladinsko književnostjo kot umetniškim snovanjem in torej reflektiranim orisom otroškega in človeškega bivanja nasploh, to eksistiranje pa ima tudi etične razsežnosti.

Etika in teorija mladinske književnosti sta že v samem izhodišču teoretično problematični: etika je mejna panoga, samo delno zaznamovana s pojmovno-racionalnimi določili in vezana nanje, giblje se na samem robu, kjer se je nenehno dotikajo problemi drugih področij oziroma znanosti – psihologije, psihoanalize, sociologije, zgodovine, politike, literature itd., prav tako v mladinsko književnost in v njeno teoretično osmišljanje in razčlenjevanje vdirajo problemi, ki se velikokrat odmikajo od literarne teorije v strogem pomenu besede in dobivajo psihološke, pedagoške in celo didaktične lastnosti. V obeh primerih bi bilo težko govoriti o terminološki čistosti, kolikor je le-ta sploh mogoča (vprašanje bi vsekakor zahtevalo tehtnejšo obravnavo, ki bi se nanašala na iskanje meja med filozofijo in znanostjo, natančnejše določanje predmetnih področij in na lingvistične zakonitosti). Strokovni izrazi – termini in sintagme, ki so v rabi in uporabljivi v etičnem preučevanju, so mnogokrat literarizirani (eksistencialisti so na primer opisovali položaj človeka kot posameznika oziroma eksistenco s tako imenovanimi eksistencialijami, kot so: gnus, skrb, strah, tesnoba, obup, zavrženost, stiska itd.), v etiko pa so neposredno preneseni tudi pojmi iz psihologije in psihoanalize. Terminološke uveljavitve so pač povezane z možnostjo, da je karkoli na tem svetu mogoče napraviti za predmet filozofije (modroslovje se v sodobnem času razvija v tako različnih smereh in skrajnostih, ki ne govorijo istega jezika, zato se nekateri premišljevalci s to trditvijo ne bi strinjali). Teorija mladinske književnosti skuša ohranяти terminološko natančnost literarne vede, vendar pa so tudi njene posamezne sestavine opis otrokovih psihičnih stanj, razčlenjeni so kognitivni vidiki, podani so razvojni aspekti socializacije, opaziti je poglobljanje v vzročno–posledične verige, torej v namen literature in v njene estetske, vzgojne in ideološke učinke. Pri tem se lahko pojavljajo skrajnosti, ko je književnost samo zvočno–besedna kulisa za ritmično gibanje predšolskega otroka (tedaj ni več v ospredju estetska funkcija), ali pa možnosti, da adolescent išče samega sebe in svoj položaj v kozmosu. Sprašuje se o lastni individualnosti, povezanosti z drugimi bitji in z naravo, minevanju in o transcendenci.

Tisto, kar bi bilo treba zapisati kot sklep o naddoločeni (to je parafraza Althusserjevega termina) tako etike kot teorije mladinske književnosti, se nanaša na predvidevanje, da v tej zunanji zavezanosti ni nič dokončnega in absolutnega. Naddoločeni se povezuje na relativnost, priznavanje lastne omejenosti in na sprijaznjenost z lastnim mankom, vendar nikakor ni nujno, da bi na vse to gledali pejorativno. Morebiti je to dragocena posebnost, v zvezi z njo pa nista odveč teoretična previdnost in primerna pozornost.

Sporočilo posameznih etičnih smeri o tem, kaj je najvišje dobro (ena izmed definicij etike je, da je le-ta filozofska panoga, ki se ukvarja z vprašanjem dobrega in zla oziroma z zavestnim oblikovanjem in preučevanjem medčloveških odnosov in v zvezi z njimi z možnostmi pozitivnega in negativnega), se v umetniški upodobitvi, prepletajoč se in preoblikovano uveljavlja v mladinski književnosti. Nikakor ne gre za moralizem, verbalizem in sentimentalizem, ampak za zaupanje v človečnost, vero v prihodnost, vseobsegajoče upanje, kakovostno spajanje individualizma in kolektivizma in prepričanje, da dobro zmaga. Evdajmonizem, ki razglaša za najvišje dobro srečo, je lahko običajna sestavina mladinske književnosti. Odrasli ne bi smeli otrok ropati sreče ali nanje prenašati lastne nesreče. Grozljivo verigo, da tisti, ki so jih v otroštvu pretepali, kasneje sami tepejo, je v resnici težko razkleniti. V delovnem kabinetu se lahko rojevajo misli o univerzalni dobroti, medtem ko čisto blizu divja vojna in so vse domnevno velike stvari oskrunjene, pohojene, človeško bitje pa izničeno do nerazumnih meja.

Zaradi vsega tega se premislek o možnosti hedonizma v mladinski književnosti, etične smeri, ki postavlja v ospredje uživanje, odvija s predsodki in nekoliko trpko. Že Epikur (341–271 pr. n. š.), veliki helenistični filozof, je poleg užitkov čutne vrste govoril o duhovnem ugodju, ki ga je bilo mogoče občutiti ob filozofskih pogovorih, prijateljstvu, človekovi notranji rasti in umetnosti. Modri človek naj bi živel brez strahu pred smrtjo in uradnimi bogovi; kolikor je le mogoče, naj bi uresničeval svobodno voljo in ne glede na zunanjo nujnost, ki ga determinira, ali prav zaradi nje, živel kot bog med ljudmi. Mladinska književnost je lahko naravnana hedonistično – v dobrem pomenu besede (gre za gorečnost, vmeo, navdušenje, polet, zadovoljstvo in vse tisto, kar se v jasno izrisani podobnosti intenzivno uveljavlja prav v otroštvu in v mladostništvu).

Rigorizem kot spodbujanje moralne strogosti in dolžnosti je sprejemljiv le v omiljeni obliki, zgolj kot relativizacija odgovornosti do drugih ljudi in spoznanje, da moralno delovanje zadobiva raznovrstne forme. Pragmatizem in utilitarizem, torej neposredna praktičnost, uporabljivost, učinkovitost in koristnost dobrega, smeri, ki sta dobro in zlo na videz nekoliko poenostavili, dobivata svoj pomen v otrokovi možnosti neposrednega odločanja, spoznanja in razlikovanja, kakšni so nosilci posameznih vrednot. Izbirajo in ocenjujejo glede na to, kakšna so junakova dejanja in posledice. Erich Kästner (1899–1974) je v *Pikici in Tončku* namenil razmišljajočim otrokom kratke refleksije o moralnem ravnanju in predvideval, da jih bodo tisti, ki jih to dolgočasi in imajo raje kar akcijo, kratko malo preskočili.

Če bi bil altruizem notranja sestavina človekovega sveta v vseh starostnih obdobjih in v vseh oblikah delovanja, izražanja in načrtovanja, bi bilo življenje nadvse lepo. Prav otroci naj bi ga bili deležni. Ljudomrzništvo ni več zgolj individualno, zasebno in naključno, ampak postaja čedalje bolj organizirano, institucionalizirano in načrtovano (zmanjševanje sredstev za humanitarne dejavnosti, gospodarski procesi, v katerih so že vnaprej predvideni brezposelni, družbeno načrtovanje, ki naravnost govori o povečani pavperizaciji, povečevanje spolnih razlik na račun ženske, javno razglašanje duha iz preteklosti, ki zahteva ponižnost in bogaboječnost prebivalstva). Že Jean-Paul Sartre (1905–1980) je v drami *Umazane roke* pisal o tem, da so bila mnoga dejanja, ki naj bi izboljšala svet, storjena iz postranskih razlogov, manjvrednostnih občutkov in mizantropije. Tisti, ki se hoče boriti

za druge, mora imeti ljudi rad. Teško pa je v boj in pri tem ohraniti povsem čiste roke, kajti nekaj blata in krvi se vselej prime nanje.

O tem, ali je mogoče imeti perfekcionizem za samostojno etično smer, si tudi teoretični niso edini. Popolnost je v človekovem življenju dokaj nezanesljiv pojem, zamajan v svoji teoretični prepričljivosti, učinkovitosti in uporabnosti. Najbrž se je mogoče strinjati s Sartrom, da vsa človekova dela ostanejo nedokončana.

Navedene misli spodbujajo vprašanje, kakšno je razmerje med etiko in estetikom. Ali bi vzdržala kritiko teza, da je v mladinski književnosti estetika do neke mere podrejena etiki? To nikakor ne pomeni izenačevanja etike z moralko, moraliziranjem, pridiganjem in pedagogiziranjem za vsako ceno. Ugovor proti tistim, ki ne priznavajo niti relativne podrejenosti estetike etiki, bi bil lahko prignan do skrajnosti in bi se nanašal na možnost, da začne mladinska literatura načrtno prikazovati zlo in rušiti vrednote v njegovem imenu. Književnost za odrasle tako ravna in sme ravnati, zakaj njena estetika (s teoretičnega in praktičnega vidika) je svobodna do skrajnih meja – vse do iracionalizma, v mladinski književnosti pa obstajajo mehanizmi, ki morajo vsaj delno obvarovati otroka pred zlom odraslih. To je seveda normativna predpostavka, ki jo vsakodnevno življenje nenehno ruši. V Grimmovih pravljicah je bilo veliko zla, grozodejstev in nasilja, toda v razpletu in "poslednji sodbi" je zmagovalo dobro. Zlo je lahko začasno in minljivo sredstvo za dobre namene. Literatura za odrasle sme ostajati mračna in zla, bralec naj si pač sam pričara svetlobo; če tega noče, naj ostane v temi. Otrok je z vsem svojim bitjem vezan na odrasle, pod njihovim vplivom in odvisen od njih. Odrasli so tisti, ki odmerjajo, kakšno količino zla je otrok zmožen prenesti; odvisen je od njihove resnicoljubnosti in verizma.

Če pomislimo na naš razklani čas, potem so mladinske pisateljice in pisatelji lahko preslikovalke in preslikovalci realnosti, lahko pa so prikazovalke in prikazovalci nekega boljšega, izmišljenega sveta – njihova domišljija sme poleteti kamorkoli. Če bodo trdno zasidrani v obstoječem, bodo pisali o vojni, truplih, nasilju, brezupu, revščini, klateštvu, prepadu med lačnimi in podjetniki itd. Če pa bodo prepričani, da otroci potrebujejo zelenico miru in lepote, bodo pisali o dobrih in lepih stvareh; konec bo zmeraj srečen in pomirjujoč.

Mladinska književnost – tako kako vsaka druga umetnost – nastaja v duhovnem prostoru svojega časa in v odvisnosti od družbenega okvira. Ker v prelomnih zgodovinskih obdobjih še ni utrjenih življenjskih pravil in se določila družbenega sožitja šele porajajo oziroma se oblikujejo na novo, oblikovalci in pobudniki tega časa utrjujejo svoj položaj bodisi z zanikanjem vsega prejšnjega, svoje poseganje v zgodovino hočejo snovati ab ovo (vprašanje je, ali je povezanost med preteklostjo, sedanostjo in prihodnostjo dopustno absolutno zanikati), bodisi z oživljanjem osebnosti iz preteklosti, tistih, ki so domnevno polagale temeljne kamne. V tem je svojevrsten paradoks: spopadata se ugotovitev, da je treba vse prejšnje zavreči, in spoznanje, da so v tej preteklosti tudi osamljene izjeme, ljudje, ki so sodili v prihodnost.

Naslov znane knjige Jeana–Francois Lyotarda (1924–) *Postmoderna, razložena otrokom*, nas namesto sklepa spodbuja k premisleku, ali je otrokom mogoče razložiti zapletene pojme in probleme. Svet, v katerem smo primorani živeti, je silovito zapleten. Kako se tega loteva Lyotard? Leta 1986 so njegovi izdajatelji pri založbi Editions Galilée v Parizu zbrali avtorjevo dopisovanje iz obdobja od 1982 do 1985. Le s težavo so dobili piščevu privolitev za objavo. Njihov namen je bil, da bi nasprotnike odvrnili od očitkov, češ da je Lyotard iracionalist, neokonservativec, intelektualni terorist, liberalec, nihilist in cinik: Sam je priznaval, da so njegova besedila naivna in namenjena otrokom. Odlikujejo se z navidezno pedagoško jasnostjo.

Avtor polemizira z drugimi misleci. Na začetku uveljavlja idejo o enotnem cilju zgodovine in idejo o subjektu. Poseben pomen pripisuje redu, enotnosti, istovetnosti, goto-

vosti in popularnosti. Ali je to tisto, kar je primerno za razlago, s katero se obračamo k otrokom? Poudarja, da je ljudi treba spodbuditi k skupnosti; če je ta bolna, si je treba prizadevati za njeno ozdravitev. Ljudje se morajo držati določenih pravil. Zahtevo po realnosti enači z enotnostjo, preprostostjo in komunikativnostjo. Tudi tu je odgovor, kako govoriti otrokom. Ne mara političnega nasilja in ideoloških omejitev. Kulturno politiko in tržišče ima za pglavitni oviri umetniškega snovanja in raziskovanja književnosti. Sodobna umetnost naj bi našla svoj polet v estetiki vzvišenega. Če hočemo ustrezno doumeti predmet, s katerim se ukvarjamo, na primer postmoderno, moramo napraviti historiat. Lyotard upošteva načela historičnosti, postopnosti in razvojnosti. Predvideva nove predstave in tudi tisto, česar si ni moč predstavljati; gre za možnost, da na novosti apliciramo že znane kategorije. Delovanje se odvija skoraj brez pravil, in to zato, da bi bilo mogoče uveljavljati pravila tistega, kar bo šele nastalo. Miti izgubijo običajen pomen in začno posredno dokazovati zakonitost ustanov, družbene in politične prakse, zakonodaje, mišljenja in etike. Prizadeva si, da bi premišljeval filozofsko in v tem je svojevrsten samouk, saj drugače tudi ni mogoče filozofirati. Ko si zastavljamo vprašanja, izpostavljamo sami sebe. Otroštvo je za filozofe čudežno (str. 132).

Morda pa imajo prav pisateljice in pisatelji čudežno moč, da na ruševinah slabega sveta iz svoje pesniške domišljije snujejo boljši in lepši svet za otroke, ki so jih rodili odrasli na koncu tega utrujenega in notranje razklanega stoletja, ko se skrajno iracionalno končuje tudi tisočletje. Morebiti imajo moč kazati boljšo podobo in ne odseva v zrcalu. Začasno lahko odložijo pero in postanejo politiki, toda najbolj prepričljivi so tedaj, kadar z umetniško besedo dajejo svetlobo, upanje v prihodnost in humanost. Človek ni več en, da bi lahko brez omejitev delal zlo, ni ponovljiv, da bi lahko v drugem življenju popravil napake iz prejšnjega. Ob mistični tolažbi verujočih in pričakovanju onstranstva prelivanje krvi na bojiščih ni nič manjše. Če se ne bo zdramila vest človeštva, bosta filozofija in književnost morali priznati svojo nemoč.

Literatura

- Hribar Tine: *Uvod v etiko*, Ljubljana, Nova revija 1991.
Hribar Tine: *Tragična etika svetosti*, Ljubljana, Slovenska matica 1991.
Lyotard Jean—Francois: *Postmoderna, protumačena djeci*, Zagreb, Naprijed 1990.
Sartre Jean—Paul: *Izbrana dela 1—7*, Ljubljana, Cankarjeva založba 1981.
Sruk Vlado: *Morala in etika*, Ljubljana, Cankarjeva založba 1986.

Zusammenfassung

Ethik und Jugendliteratur sind Komponenten von breiteren Vollständigkeiten, wodurch aber eine Überbestimmung mit den Regeln der Totalität bedeutend vorgesehen wird. Beide sind theoretisch problematisch in ihrem Ausgangspunkt. Ethik und Theorie der Jugendliteratur sind durch Probleme anderer Fachgebiete bzw. Wissenschaften betroffen. Davon sind auch Termine und Syntagmen übernommen. Mitteilungen einzelner ethnischer Richtungen können auch in der Jugendliteratur zur Geltung kommen. Die Beziehung zwischen Ethik und Ästhetik muß problematisiert werden. Die Kinder unserer Zeit leben in einer zerspalteten Periode und sind durch aus von der Behandlung der Erwachsenen abhängig. Die Zukunft unserer Existenz gibt es nur im Humanismus.